

Баймурзина А.А.,
**Қазақстандағы масс-медиа
тілі: статистикалық
мәліметтерге шолу**

Мақалада Қазақстандағы масс-медиа тіліне қатысты мәселелер қарастырылады. Масс-медиа ұғымына анықтама келтіріледі және оның қолданылу аясы көрсетіледі. Мақаланың басты мақсаты масс-медиа ресурстары мен БАҚ-ғы тілдер үлесінің статистикалық мәліметтеріне шолу жасау болып табылады. Қоғамдағы тілдік жағдайды аңғару, тілдік таңдауды байқау, тілді дамытудағы масс-медиа рөлінің жоғарылығы айтылып, масс-медианың қоғамдағы функционалды қызметтері көрсетіледі. Мақалада ақпаратты жеткізу формасына байланысты Қ. Есенова ұсынған БАҚ классификациясы және Т. Добросклонская ұсынған медиалингвистика анықтамасы келтіріледі. Сонымен қатар, М. Гречихиннің қазіргі медиадискурсқа байланысты зерттеу деректерінен үзінді келтіріледі. Телевизия, радио және мерзімді баспасөз тіліне жүргізілген статистикалық талдау нәтижелері көрсетіледі. Мақалада «Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жж. бағдарламасының» негізгі міндеттері мен олардың жүзеге асуы туралы қысқаша мәлімет келтіріледі.

Түйін сөздер: масс-медиа, медиалингвистика, контент, тілдік жағдай, үштілділік.

Baimurzina A.A.
**Mass media language in
Kazakhstan: a review of
statistical data**

In this article the questions of mass media language in Kazakhstan are considered. The definition of the concept «mass media» is given and spheres of its use are listed. The main goal of article is the review of statistical data of mass media resources of the country and a share of languages in mass media. The article states the importance of mass media in the development of language, as well as in the identification of the language situation and in the definition of the perspective of language choice. Social functional duties of mass media are specified. It also considers K. Esenova's classification of mass media according to the distribution of information and T. Dobrosklonskaya's definition of media linguistics. The author refers to a scientific work of M. Grechikhin devoted to modern media discourse. The results of the statistical analyses which are carried out on language of television, radio and periodicals are presented. Short information on the main tasks of «The Program of languages development and functioning for 2011-2020» and their realization is provided.

Key words: mass media, media linguistics, content, language situation, language trinity.

Баймурзина А.А.
**Язык масс-медиа в Казахстане:
обзор статистических данных**

В статье рассматриваются вопросы языка масс-медиа в Казахстане. Приводится определение понятия «масс-медиа» и перечисляются сферы его использования. Главная цель статьи – обзор статистических данных масс-медийных ресурсов страны и доля языков в СМИ. В статье рассказывается о важности масс-медиа в процессе развития языка, а также при выявлении языковой ситуации и определении проблематики языкового выбора, и указываются функциональные обязанности масс-медиа в обществе. Приводится классификация СМИ по распространению информации, предложенная К. Есеновой и определение медиалингвистики, предложенное Т. Добросклонской. Автор ссылается на научную работу М. Гречихина по современному медиадискурсу. Представлены результаты статистических анализов, проведенных по языку телевидения, радио и периодической печати. Приводится краткая информация о главных задачах «Программы развития и функционирования языков на 2011-2020 гг.» и их реализации.

Ключевые слова: масс-медиа, медиалингвистика, контент, языковая ситуация, триединство.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МАСС-МЕДИА ТІЛІ: СТАТИСТИКАЛЫҚ МӘЛІМЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Қазіргі кезде *масс-медиа* термині бұқаралық коммуникация құралдары мағынасын білдіруде: баспа басылымдары, теледидар, радио хабарламалар, интернет беттеріндегі ақпарат қайнарлары, сонымен қатар кино, видео, ұялы телефондық байланыс және т.б. Бүгінгі күнде олардың маңыздылығы соншалықты, әрбір адам өз өмірін оларсыз есестету мүмкін емес. Қоршаған ортамыздың барлығы ақпараттандырылған, сондықтан біз ақпараттандырылған, медиаландырылған қоғамда өмір сүрудеміз. Бұл мақаланың мақсаты – масс-медиадағы тілдік жіктелістің үлес салмағына қатысты статистикалық мәліметтерді саралау.

Медиа термині (латын тілінде «media», «medium» – құрал, тасымалдаушы) ХХ ғасырда «бұқаралық мәдениет» құбылысын анықтап көрсету үшін енгізілген [1, 64]. Масс-медиа ұғымы БАҚ ұғымымен пара-пар мәнде қолданылып жүр. БАҚ-тың рөлі қоғамда орасан зор.

Белгілі саясаттанушы әрі публицист Э. Берк 1776 жылы баспасөзді *төртінші билік* ретінде танытып, айрықша пікір қалдырып кеткен.

Қоғам өмірінің айнасы болып табылатын БАҚ ондағы саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, спорт, өнер, кино, денсаулық сақтау және білім беру салаларындағы барлық қордаланған мәселелерді жұртшылық назарына ұсынатын да, қандай да бір ғылыми жаңалықтар мен жетістіктерді көпшілікке таныстырып жеткізетін де әмбебап құрал.

Жалпы, масс-медианың қоғамдағы тілдік жағдайды аңғару, тілдік таңдауды байқау, тілді дамытудағы рөлі өте жоғары. Ол тек біздің елімізде ғана емес, барлық елдерде тілдері дамыту барысында бұқаралық ақпарат құралдарының алар орны ерекше. БАҚ-тың қоғамда атқаратын қызметін шартты түрде: ақпараттық, әлеуметтік, бақылаушылық, реттеушілік, ағартушылық, саяси, делдалдық, бейтараптылық, орталықтандырғыштық т.б. қасиетін айтуға болады.

Қ. Есенова «Жалпы БАҚ-тың ақпаратты жеткізу формасына қарай үш түрге бөлінетіні белгілі: *телевизия, радио және мерзімді баспасөз*» [2, 15]. Қазіргі уақытта өте қарқынды дамып кең қолданысқа ие болып отырған ғаламтордағы электронды бұқаралық ақпарат құралдарын осы топтастыруға қосуымыз

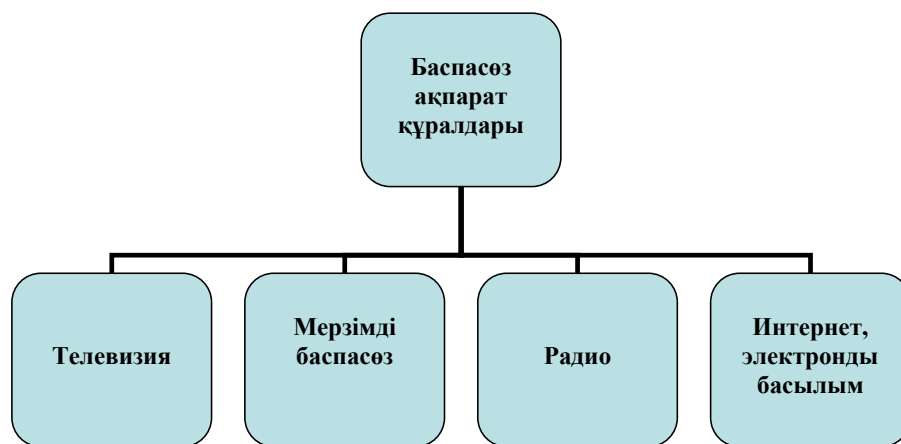
өте орынды. Ғаламтордағы ақпарат қазіргі кезде өте тез, жылдам, ірі тиімді болып отыр.

Т. Добросклонская медиалингвистиканы ғылымның жаңа бағыты ретінде қарастырып, оған мынадай анықтама берген: «*Медиалингвистика* – баспа, аудиовизуалды және желілік медиамен байланысты қазіргі бұқаралық байланыс құралдарын немесе медиа саласын зерттейтін лингвистиканың бағыты» – деп көрсетеді [3, 74].

Қазақстанда БАҚ тілін зерттеген Ш. Құрманбайұлының еңбектерін айтуға болады. Д.

Бисмильдина ресми телехабарлар тіліне байланысты еңбегінде «Қазақ тілді бұқаралық ақпарат құралдары қазақ тілін дамытуда, оның қолданылу аясын кеңейтуде, сондай-ақ халықтың сауаттылығын арттыруда басты рөл атқарады» – делінген [4, 11].

Телехабарлар тілі прагмалингвистикалық тұрғыдан қарастырылған кезде, оның мәтіні субъектілердің білім қоры және таным деңгейімен бірлікте қаралатындығы туралы Г. Машинбаева өзінің «Теледидар тілінің лингвопрагматикалық аспектілері» атты зерттеуінде айтқан [5, 11].

Сурет – БАҚ-тың негізгі түрлері

Ғалым М. Гречихин қазіргі орыс медиадискурсына байланысты зерттеу жүргізіп, «БАҚ мәтіндерінде автор мен адресаттың екеуінің де үлесі бар. Себебі, медиамәтінді жасаған автор мен оны түсініп қабылдаған адресаттың ойы бір жерден шығуы керек. Яғни, ол мәтінді адресат жақсы түсініп, қабылдауы керек. Себебі, медиадискурс сол қоғамның мәдениетін білдіреді» – деген ой айтқан [6, 45].

Республикадағы БАҚ-тың тілдік көрінісін, тілдік ландшафтысына мән беретін болсақ, қазақстандық БАҚ негізгі екі тілдің қолданысына құрылғанын білеміз: қазақ және орыс тілдері, ағылшын тілінің ақпаратты тарату жағынан алғанда, мемлекеттегі кейбір ұлттық тілдерде ақпарат тарататын құралдардан да аз екенін көреміз.

2006 жылы Қазақстан халықтар Ассамблеясында Елбасы алдағы үштілді мемлекеттік саясат хақында сөз қозғады, кейін 2007 жылы Елбасының Жолдауында үштілді тіл саясатын кезең бойынша жүзеге асыру мәдени жобасын

ұсынды. Тілдерді дамыту мен қолдануға арналған мемлекеттік бағдарламасының әр кезеңдік, онжылдық жоспарлау мен жүзеге асыру стратегиясының құрылуы дәл осы үштілді саясаттың негізінде қалыптасқан.

Қазақстан Республикасының бұқаралық ақпарат құралдарына байланысты заңының 3-бабында, бұқаралық ақпарат құралдары мемлекеттік тілде және өзге тілдерде таратылады, мемлекет ҚР тілдік заңнамасына сәйкес кез келген тұлғаның өз ана тілінде бұқаралық ақпарат құралдарынан ақпарат алуын қамтамасыз етеді делінген.

«Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жж. бағдарламасы» бойынша мемлекеттік бұқаралық ақпарат құралдарында мемлекеттік тілдегі контентті 2014 ж. – 53%, 2015 – 60 %, 2020 ж. – 70 %-ға көтеру міндеттелген. Бұдан біз мемлекеттік бағдарламаның мемлекеттік тілді тұрақтандыру мен бірқалыпты өсу үдерісін қамтамасыз етуін қолдап отырғанын аңғарамыз. Бұл бағдарламада бұқаралық ақпарат құралдары

контент жүйесінде мемлекеттік тілдің коммуникативті функциясын жұмыс істету – басты мақсатқа ие. Мемлекеттік тілдің электронды БАҚ кеңістігіндегі ауқымын жоғарылату, ал ағымдағы жағдаятқа жүгінсек, баспа БАҚ-та мемлекеттік тілдің үлес салмағы – 50%-ды құрап отыр. Ал телевизияда әр жыл сайын мемлекеттік тілдегі жоба-бағдарламаларды – 10%-ға көтеру жоспарланған. Осы көрсеткіштерге жеке талдау жасап көрейік.

Телевизия: жалпыұлттық телеарналардың барлығы қазақша контенті болып келеді. Кең аудиторияны жаулау үшін телеарналар екі тілде ақпарат тарататыны белгілі. Қазақстанда 2012 жылдан бастап «Қазақстан ұлттық телеарнасы» тек қазақ тілінде ғана ақпарат таратады. Қазақстандағы жалпыұлттық телеарналар мыналар: *Қазақстан, Балапан, Хабар, Kazakh TV, Білім және Мәдениет, 24 kz, Astana TV, КТК, НТК, 7 канал, 31 канал, СТВ.*

Қазақстан БАҚ кеңістігінде мемлекеттік және коммерциялық бөліністі анық байқауға болады. Ол БАҚ тіліне тікелей әсер етеді. Мемлекеттік емес, БАҚ өкілдері пайда табу мақсатында тапсырысқа жұмыс істеп, тілдік мәселеге аса назар аударма бермейді. Мемлекеттік телеарналарда мемлекеттік тіл мәселесіне жете назар аударылады: *Қазақстан, Мәдениет, Балапан* арналарында мемлекеттік тіл үлесі – 100%, *Хабар* – 77%. Ал, коммерциялық арналарда көбінесе мемлекеттік тіл мәселесі жете қаралмайды: *Алматы* – 48%, *КТК* – 31%, *31 арна* – 20%, *Таң* – 11%, *НТК* – 3,5% мемлекеттік тілде хабар таратады.

«Телерадио туралы» жаңа заң жобасын талқылау барысында мынадай дерек жарияланған еді: еліміздегі телеарналар қазақ тілінде – 10%, өзге тілдерде – 8%, орыс тілінде – 82% пайыз хабар таратады. Оған кабельдік желі және спутниктік табақша арқылы таралатын ақпараттық орыс арналары қосылады. Типографиялық басылымдарды – 100% бағдарламасын алдымен орыс тілінде дайындап, сосын қазақшаға аударып беретін арналар да бар. «Телерадио хабарларын тарату туралы» Заң қабылданды. Заң бойынша, еліміздегі кез келген телеарна мемлекеттік тілде елу пайыздан төмен хабар таратпауы тиіс. Артық таратуға тыйым салынбаған. Тіпті хабар тарату кезінде мемлекеттік тілдегі ақпараттар уақыт жағынан таршылық көрмеуі шарт. Яғни прайм-тайм уақыты артық болмаса, кем бөлінбеуі тиіс. Одан соң, «Телеарналарды тарату кезінде субтитр түріндегі телебағдарламалар мен фильмдердің аудармасы қазақ тіліндегі телебағ-

дарламалардың жалпы көлеміне есептелмейді» – деп көрсетілді.

Мерзімді басылым: мемлекеттік БАҚ контентінде қазақ тіліндегі хабарлардың көлемі – 70%-дан астам. Жалпы, Қазақстанда 8248 тіркелген бұқаралық ақпарат құралдары (соның ішінде белсенділері 2513) жұмыс істеуде, олардың 212-сі электронды БАҚ болып табылады.

Мерзімдік басылымдардың 453-і қазақ тілінде, 2303-і орыс тілінде шығады. Бұған Ресейден келетін 5248 газет-журналдар қосылады. Сонда ел аумағына таралатын баспасөз құралдарының 7551-і орыс тілінде де, тек 453-і ғана қазақ тілінде. Қазақстандағы жалпы ақпарат құралдарының ішіндегі қазақ газет-журналдарының үлесі – 6%-ға да жетпейді екен [7].

Электронды БАҚ: медиа-кеңістік немесе интернет кеңістікте үштілді саясат қаншалықты орын алған? Интернет кеңістіктегі электронды БАҚ өзінің тілдік шеңберін өз қалпында ұстаған: не қазақ тілі, не орыс тілі және аралас. Қазақстанда ресми тіркелген 60 мың сайт бар. Сайттардың – 9%-ы қазақ тілінде ақпарат таратады. Ағылшын тіліндегі тіркелген сайттар – 11% құрайды. Қалған – 80% пайыздың үлесі орыс тіліне тиіп отыр.

Сонымен қатар медиа кеңістікте ақпараттық порталдардың функционалдылығы ерекше болып келеді. Аудиторияны кеңейту мақсатында бұл сайттардың көбі бірнеше тілді болып келеді. Алайда ең үздік ақпараттық порталдардағы ақпараттардың тілдік көрінісін былайша көре аламыз. Ақпараттық порталдар ішінде рейтингісі жоғары – *Nur.kz*: бұл қазақ және орыс тілдерінде ақпарат таратады, келесі – *Zakon.kz*: тек орыс тілінде ғана ақпарат береді, соңғы орында – *Tengrinews.kz*: үш тілде қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде ақпарат таратады. Электронды БАҚ-та тек осы *Tengrinews.kz* порталы ғана үш тілде ақпарат тарататын кеңістік болып отыр.

Осы жағынан алғанда *Tengrinews.kz* Қазақстандағы ең үздік интернет БАҚ болып отыр. *I-News.kz* орысша-қазақша ақпарат береді, *Nomad.su* – орыс тілінде, *abai.kz* – қазақ тілінде, *Millioner.kz* – орыс тілінде, *Forbes.kz* – орыс тілінде, *Today.kz* – орыс және қазақ тілдерінде, *Thenews.kz* – орысша-қазақша, *Titus.kz* – орыс тілінде, *Headline.kz* – орыс тілінде ақпарат береді. Ортақ қазақша-орысша ақпарат порталдарының құрылуының өзі орыс тілді медиа мен қазақ тілді медианы өзара біріктірудің амалы, себебі Қазақстандағы бұл екі тілдегі медианың арасы өте алшақ екенін білеміз және екеуін жақындастыру

қызметін дәл осы екі тілді ақпарат порталдары атқарып отыр.

Бұқаралық ақпарат құралдары ұзақ жылдық реформалаудан өткендіктен үлкен медиа-холдингтердің құрылуына және олардың құрамына бірнеше БАҚ-тың бірге енуіне әсер етті. Бүгінде Қазақстанда 20 мемлекеттен жиналған 150 аса БАҚ өкілдіктері бар. Орта Азияда ең үлкен медиа-ресурс құра білген қазақстандық ақпарат кеңістігі тікелей нарықтық механизмге жұмыс жасайды. Еліміздегі басылымдардың негізгі бөлігі, яғни – 85% мемлекеттік емес болып табылады.

Тек мемлекеттік БАҚ-ты манипуляцияға құру, әзірше, тілдік саясаттың бір қыры ғана болып отыр. Жалпы, Қазақстанда 11 тілде бұқаралық ақпарат құралдары тарайды: негізгі – қазақ және орыс тілдерінде, украин, түрік, ұйғыр, поляк, неміс, корей, дүнген және тағы басқа тілдер. Байқағанымыздай, үштілді контентке толықтай қол жеткізу қазақстандық масс-медиада біраз уақытты қажет етеді.

Дегенмен, масс-медиа Қазақстанда өте қарқынды дамып келе жатыр, ол көп жағдайда мемлекет тарапынан реттеліп отырғанымен басым бөлігі жеке меншік болғандықтан көп жағдайда өзіндік ерекшеліктері болады, масс-медиа тілінде мемлекет ұстанған ешқандай да үштілді мемлекеттік саясаттың стратегиялы түрде жүргізіліп жатпағандығын көреміз, мемлекеттік тілдің ақпарат тарату кеңістігін кеңейткенімізбен орыс тілді аудиторияның саны ауқымды. Басқа көрсеткіштердің барлығы тек сұраныс пен ұсыныстың шеңберінде ғана автоматты түрде жүзеге асып жатқан үдеріс ретінде көрінеді.

Үш тілдің айналасында жинақталған мемлекеттік тілдік саясат мемлекет құрылымдарының барлық қабаттары мен деңгейлерінде, әлеумет-

тік салалардың барлық бөліктерінде жүзеге асырылуы тиіс.

Масс-медиада, яғни, баспасөз беттері мен телеарналарда да мемлекеттік тіл мәселелері көтеріліп жүр. Баспасөз беттерінде ондай мақалалар көбінесе мемлекеттік газеттерде, соның ішінде «Егемен Қазақстанда», «Ана тілі», «Алматы ақшамы», «Жас қазақ», «Дала мен қала», т.б. көптеп айтылып жүр, телеарналарда да, мысалы, «Қазақстан», «Балапан», «Мәдениет», «Еларна», т.б. арналарда арнайы бағдарлама жасап, тақырып етіп айтылып жүр (мысалы, «Сөзмерген», «Тіл», т.б. бағдарламалар).

Негізінде, БАҚ-тың қоғамға қажетті көпжақты идеологиялық міндетін атқарудағы және рухы жоғары идеяны уағыздаудағы рөлі көптеп жетілуде. Шынайылығында оның халықтың санасын толық билеп алу мүмкіндігі күшті.

Әлеуметтік-психологиялық сипаты күннен күнге еселеніп барады. Оның қоғамдық қарым-қатынаста атқаратын саяси-әлеуметтік рөлі де алуан түрлі. Бүгінде БАҚ ағартушылық, насихаттық, ұйымдастырушылық, топтастыру жұмыстарын атқарып келеді.

Қорыта келгенде, Қазақстан Республикасындағы масс медиа тілі – негізінен қазақ және орыс тілдерінде деп айтуға негіз бар. Негізінен ақпараттың басым бөлігі орыс тілінде таратылып отыр. Мемлекет ұстанып отырған үштілділік жобасы әзірге БАҚ-та толық орындалып отыр деп айта алмаймыз, оның бір себебі мемлекеттегі масс-медиадың – 80%-дан астамы жекеменшік иелеріне тиісті болуында. Сол себепті мемлекет соңғы жылдары мемлекеттік қазақ тілді контент санын көбейтіп, қазақ тілінің мәртебесі мен қазақ тіліндегі сөйлеушілер санын БАҚ арқылы да реттеуді қолға алып отыр.

Әдебиеттер

- 1 Федоров А.В. Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности. – Таганрог, 2010. – 64 с.
- 2 Есенова Қ. Қазіргі қазақ медиа-мәтінінің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде): филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2007. – 157 б.
- 3 Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ. – М.: Наука, Флинта, 2008. – 264 с.
- 4 Машинбаева Г.А. Теледидар тілінің лингвопрагматикалық аспектілері: филол. ғыл. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. – Алматы, 2007. – 25 б.
- 5 Гречихин М.В. Современный русский медиадискурс: язык интолерантности: на материале языка российских СМИ: дисс. на соискание степени канд. филол. наук. – Белгород, 2008. – 159 с.
- 6 «Қазақстан» ұлттық телеарнасының мәліметтері // www.kaztrk.kz.
- 7 Шаймағанбетов С. БАҚ-тағы тіл тазалығы // Егемен Қазақстан. – 2011. – 31 тамыз.

References

- 1 Fedorov A.V. Slovar' terminov po mediaobrazovaniju, mediapedagogike, mediagramotnosti, mediakompetentnosti. – Taganrog, 2010. – 64 c.
- 2 Esenova Q. Qazirgi qazaq medi''a-ma'tinining pragmati''kasi' (qazaq baspasoz materi''aldari' negizinde): fi''logi''ya ghi'li'mdari'ni'ng doktori' ghi'li'mi'' da'rejesin alw u'shin dayi'ndalghan di''sertaci''ya. – Almati', 2007. – 157 b.
- 3 Dobrosklonskaja T.G. Medialingvistika: sistemnyj podhod k izucheniju jazyka SMI. – M.: Nauka, Flinta, 2008. – 264 s.
- 4 Mashi''nbaeva G.A. Teledi''dar tilining li''ngvopragmati''kali'q aspektileri: fi''lol. ghi'l. kand. ghi'li'mi'' da'rejesin alw u'shin dayi'ndalghan di''sertaci''ya avtoreferati'. – Almati', 2007. – 25 b.
- 5 Grechihin M.V. Sovremennyj russkij mediadiskurs: jazyk intolerantnosti: na materiale jazyka rossijskih SMI: diss. na soiskanie stepeni kand. filol. nauk. – Belgorod, 2008. – 159 s.
- 6 «Qazaqstan» ultti'q telearnasi'ni'ng ma'limetteri // www.kaztrk.kz.
- 7 Shaymaghanbetov C. BAQ-taghi' til tazali'ghi' // Egemen Qazaqstan. – 2011. – 31 tami'z.